

Jerzy Kuśnierz

(Muzeum Zamojskie)

**Zygmunt Leski (1896-1965), archeolog z Muzeum
Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku - szkic biograficzny**

Zygmunt Leski urodził się 25.05.1896 r. w Warszawie jako syn Aleksandra Leskiego i Franciszki Puławskiej. Ochrzczony został w archikatedrze p.w. Męczeństwa Świętego Jana Chrzyciela w Warszawie (metryka urodzenia 448/1896). Jako miejsce urodzenia ojca Aleksandra oraz stryja Jana wymieniana jest wieś Wiatka, w powiecie Opoczno, gm. Niewierszyn, parafia Dąbrowa (obecnie w powiecie piotrkowskim, woj. łódzkie). Wieś, licząca pod koniec XIX wieku 5 domów i 34 mieszkańców, wchodziła w skład dóbr Janikowice¹. Można przypuszczać, że Lescy wieś tę dzierżawili od właścicieli Janikowic. Zygmunt miał starszego brata, urodzonego rok wcześniej (1895), który zmarł jako półroczne dziecko w miejscowości Karpin, parafia Kurowice koło Łodzi. W tymże Karpinie urodziła się w 1898 r. młodsza siostra Maria Regina i prawdopodobnie druga siostra Helena Ludwika (rok urodzenia nieznan). Wieś Karpin z osadą młynarską stanowiła ok. 1880 r. własność rządową, posiadała również rządową karczmę². Być może Aleksander Leski, ojciec Zygmunta, sprawował jakąś funkcję rządową.

Obecnie nic nie wiadomo na temat młodości Zygmunta, ukończonych szkół, przebiegu służby wojskowej³. Z relacji syna Aleksandra⁴ oraz wnuka Sławomira wynika, że w okresie międzywojennym przybył on na Wołyń jako osadnik wojskowy i zamieszkał w Korszowie⁵ koło Łucka. Ożenił się z byłą współwłaścicielką (?) majątku Marią Czesławą Duwikler⁶ – młodą wdową po carskim oficerze o nazwisku Dorodnicyn (rozstrzelanym przez

¹ Słownik Geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich, tom. XIII, 1893 rok, str. 270.

² Słownik Geograficzny ..., t. III, Warszawa 1882, s. 879.

³ Wnuk Sławomir pamięta, że dziadek Zygmunt płynnie władał językiem niemieckim, francuskim, łaciną, rosyjskim i ukraińskim.

⁴ <http://www.rozprza.pl/index.php?id=40&lan=pl> - 60k

⁵ W dostępnej mi literaturze (np. Rocznik Oficerski 1923) nie znalazłem żadnych wzmianek n.t. Zygmunta Leskiego, również miejscowość Korszów nie jest wymieniona wśród rozparcelowanych majątków przeznaczonych pod osadnictwo wojskowe (por. J. Bonkowicz-Sittauer, *Osadnictwo wojskowe na Wołyniu*, Równe 1933; L. Głowacka, A.C. Żak, *Osadnictwo wojskowe na Wołyniu w latach 1921-1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego* – www.caw.wp.mil.pl/biuletyn/b28/b28_6.pdf). Brak jest nazwiska Zygmunta Leskiego w spisie osadników wojskowych na Wołyniu przechowywanym w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie-Rembertowie (dokument C.A.W. I 301-1-698-702).

Być może Z. Leski stał się współwłaścicielem niewielkiej działki w Korszowie po ożenku z M. Duwikler.

⁶ W relacjach i wspomnieniach nazwisko czasem przybiera formę „Dewitler” i Dewicler”.

bolszewików). Ślub Zygmunta i Marii odbył się w 1921 r. w katedrze katolickiej w Łucku⁷. Maria była osobą wykształconą w Kijowie⁸, umiała posługiwać się biegle pięcioma językami (jej babka była rodowitą Francuzką). Była wysportowana, umiała jeździć konno i posługiwać się bronią. Jako panna wyjechała na dwa lata do Tybetu, aby w pewnym klasztorze poznawać sztukę medytacji Dalekiego Wschodu. Z małżeństwa Leskich urodziło się w Korszowie dwóch synów: Witold (1922 r.) i Aleksander (1925 r.) (ryc. 1).

Ryc. 1. Rodzina Leskich: Zygmunt (1), Maria (2), Witold (3) i Aleksander (4). Zdjęcie z lat 1930-tych. Zbiory: Archiwum rodzinne Sławomira Leskiego.

Maria Czesława⁹ Duwikler spokrewniona była z rodziną Bielajewów – właścicieli Korszowa. Prawdopodobnie z tej rodziny pochodziła jej matka, gdyż Maria zwracała się do Bielajewów per „wujowie”. Posiadłości Bielajewów podlegały parcelacji na potrzeby polskiego osadnictwa wojskowego na mocy ustawy z 17 grudnia 1920 r.¹⁰ Od Rosjanina Anatola Bielajewa (wuja Marii?) przejęto 590 ha ziemi w Jezioranach oraz 38 ha w Łyszczu¹¹. Zapewne część majątku pozostała w posiadaniu Bielajewów, gdyż Anatol Bielajew wymieniany jest w 1926 r. jako właściciel ziemski w Korszowie¹².

⁷ *Wykazy osób akt parafialnych Diecezji Łuckiej do 1945 roku*, opr. Ks. Waldemar Witold Żurek, Lublin 2004, s. 413 (akt ślubu 78/1921).

⁸ Na obecnym etapie badań nie wiemy, czy Maria Duwikler była spokrewniona z urodzonym w Kijowie sławnym artystą, śpiewakiem (tenorem) Wasyljem Iwanowiczem Duwiklerem (1865-1910), absolwentem konserwatorium w Petersburgu, występującym w Moskwie, Tyflisie, Kazaniu (por.: http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=33674)

⁹ W tradycji rodzinnej Marię określa się jako Rosjankę. Zapewne była wyznania prawosławnego. Być może biorąc ślub katolicki z Zygmuntem przybrała (na bierzmowaniu?) polskie imię „Czesława”.

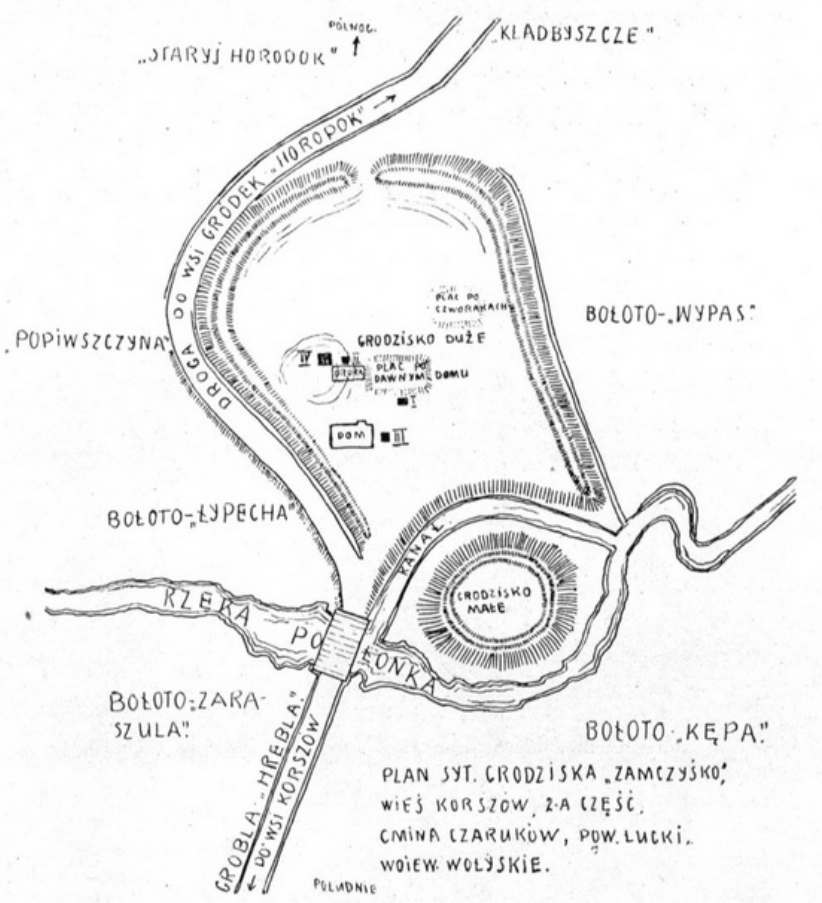
¹⁰ Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1921, nr 4, poz. 17.

¹¹ Por. wykaz majątków zajętych pod osadnictwo wojskowe w: J. Bonkowicz-Sittauer, *Osadnictwo....*

¹² *Księga Adresowa Polski (wraz z Wolnym Miastem Gdańskiem) dla przemysłu, rzemiosła i rolnictwa*, Warszawa 1926, Województwo Wołyńskie, s. 2185.

Zygmunt Leski, mieszkając na Wołyniu, utrzymywał żywe kontakty z warszawskim środowiskiem intelektualnym. Należał do kręgu skupionego wokół grupy „Praesens” i jej liderów Szymona i Hanny Syrkusów – znanych awangardowych architektów warszawskich, powojennych profesorów Politechniki Warszawskiej. Był jednym ze współtwórców koncepcji tzw. *teatru symultanicznego*¹³, w którym spektakle rozgrywano między widzami w dowolnie kształtowanej konfiguracji sali.

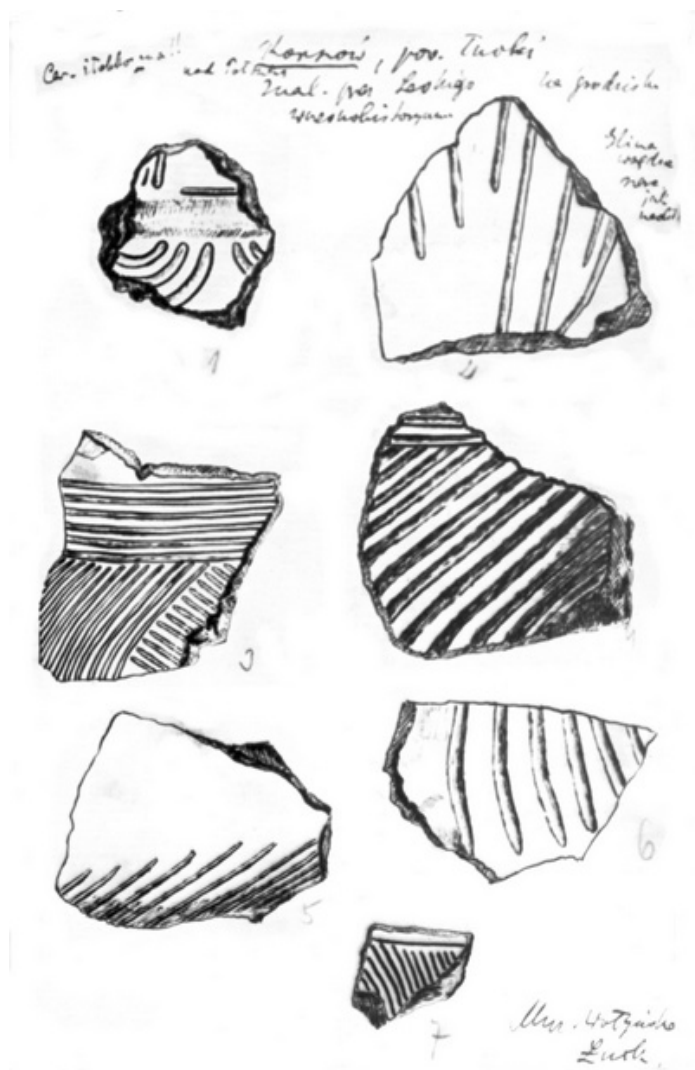
Mieszkając w Korszowie koło Łucka Zygmunt Leski działał też w Wołyńskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Organizacja ta powołała w Łucku Muzeum Wołyńskie, uroczyste otwarte w dniu 16 czerwca 1929 r. przez Prezydenta RP Ignacego Mościckiego. Zygmunt Leski został w nim zatrudniony jako kierownik działu archeologii. Zainteresowanie zabytkami archeologicznymi przejawiał już wcześniej penetrując najbliższe okolice i notując swoje spostrzeżenia. Na ich podstawie opracował artykuł dotyczący wstępnych poszukiwań na grodzisku w Korszowie (ryc. 2).

¹³ H. Sz. Syrkusowie, *O teatrze symultanicznym – projekt Andrzeja Pronaszki i Szymona Syrkusa przy współudziale Zygmunta Leskiego*, Praesens R. 2, 1927-30, Warszawa 1930, s. 141-152 (p. również: Polska Bibliografia Sztuki 1801-1944, tom IV, Architektura. Ossolineum 1991, s. 91, poz. 2312 wyd. Instytut Sztuki PAN).

Ryc. 2. Plan grodziska w Korszowie koło Łucka opublikowany przez Zygmunta Leskiego (wg „Przegląd Archeologiczny” t. VI, 1937, s. 107, ryc. 1).

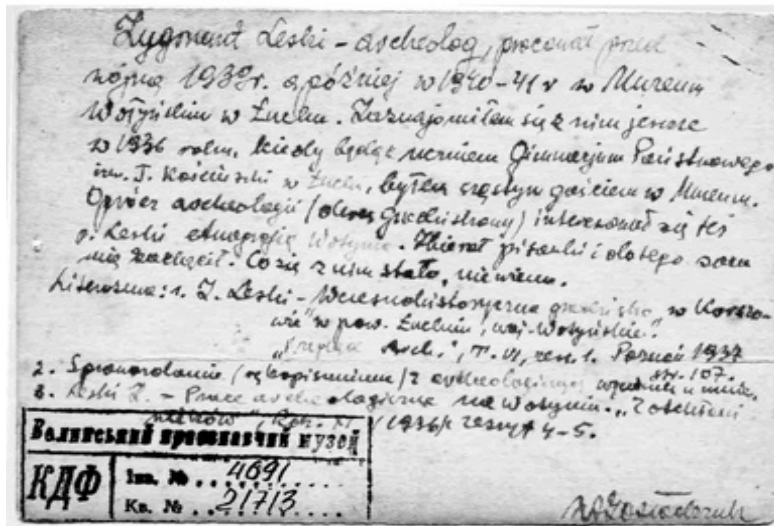
Opublikował w nim materiały odkryte przypadkowo podczas kopania dołów na glinę i ziemniaki w latach 1922, 1926 i 1927¹⁴. Przez wiele lat zebrane przez siebie zabytki przekazywał do zbiorów Muzeum Wołyńskiego. Również w prywatnym archiwum prof. Józefa Kostrzewskiego z Poznania zachowały się szkice i notatki dotyczące znalezisk Leskiego (ryc. 3).

Ryc. 3. Karta z archiwum prof. Józefa Kostrzewskiego z Poznania z jego odręczną notatką: „Ceramika żłobkowana. Korszów nad Płonką, pow. Łucki. Znal. Przez Leskiego na grodzisku wczesnohistorycznym. Głina – wnętrze szare. Muzeum Wołyńskie Łuck” (Archiwum Józefa Kostrzewskiego. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna

¹⁴ Z. Leski, *Wczesnohistoryczne grodzisko w Korszowie, pow. Łuckim, woj. wołyńskim*, *Przegląd Archeologiczny*, VI, z.1, 1937, s. 107-110.

w Zielonej Górze. Teka nr 79, str. 102).

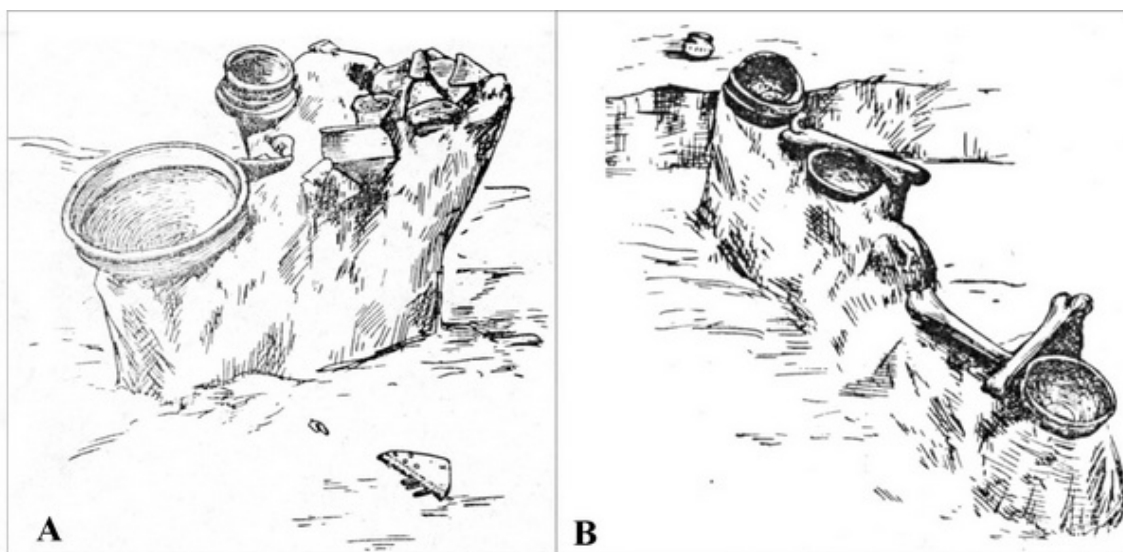
Lata 30-te XX w. były pionierskimi jeśli chodzi o muzealne ekspedycje terenowe na Wołyniu. Liczne terenowe prace archeologiczne prowadzone były przez Aleksandra Cynkałowskiego, Zygmunta Leskiego i Jana Fitzke – absolwenta archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, który od 1936 r. rozpoczął pracę zawodową w Łucku¹⁵. W latach 1929-1938 Zygmunt Leski był kierownikiem działu archeologii Muzeum Wołyńskiego¹⁶.

Рис. 4. Zygmunt Leski na wykopaliskach w Korszowie koło Łucka. Fotografia przekazana Wołyńskiego 1978 r. do zbiorów Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego przez byłego dyrektora Wołodymyra Zasiadczuka. Na odwrocie zapisana przez niego informacja dotycząca Zygmunta Leskiego. Zbiory: Archiwum Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego w Łucku (ВКМ – КДБ інв. № 4691).

¹⁵ С. Ковальчук, *Наукові експедиції Волинського краєзнавчого музею (1929-2003 р.р.)*, Волинський музей: історія і сучасність. Випуск 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Волинського краєзнавчого музею та 55-річчю Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Луцьк 2004, с. 149.

¹⁶ Юрій Мазурик, *Дослідники археологічних пам'яток Волині та їх археологічні колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею*, Волинський музей: історія і сучасність. Випуск 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Волинського краєзнавчого музею та 55-річчю Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Луцьк 2004, с. 157.

Pierwszymi poważnymi pracami Leskiego były systematyczne wykopaliska przeprowadzone w 1934r. wraz z dr Aleksandrą Karpińską¹⁷ na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Korszowie¹⁸. W dniach 15-20 września 1936 roku wykopaliska te zakończył Zygmunt Leski (ryc.4) wraz z Janem Fitzke odkrywając kilka wczesnohistorycznych ziemianek na grodzisku oraz jedną na polu Jana Hryniuka¹⁹. Niestety wyniki badań grodziska w Korszowie z lat 1934 i 1936 nie zostały opublikowane. Zygmunt Leski interesował się również innymi dziedzinami muzealnictwa, m. in. etnografią Wołynia – kolekcjonował pisanki, notował spostrzeżenia na temat zwyczajów mieszkańców wsi Korszów, w której mieszkał wraz z rodziną²⁰. Współpraca z Janem Fitzke zaowocowała intensyfikacją prac terenowych, co odzwierciedla sporządzone i zachowane w maszynopisie „Sprawozdanie z prac archeologicznych i naukowych na Wołyniu Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za lata 1935-1937”²¹. Otóż w dniach 16-20 IX 1935 r. we wsi Derewiane pow. Równe, na polu Zachara Jaceni, Zygmunt Leski odkopał trzy pochówki (2 kobiece ciałopalne i jeden męski częściowo nadpalony) z okresu wpływów rzymskich. Zawierały ceramikę i ozdoby (ryc. 5).

Ryc. 5. Derewiane pow. Równe – groby z okresu rzymskiego odkryte przez Zygmunta Leskiego w 1935 r. A – ciałopalny grób kobiecy, B – dwa groby (męski i żeński)

¹⁷ Dr Aleksandra Karpińska była asystentką prof. J. Kostrzewskiego na Uniwersytecie w Poznaniu. W czasie II wojny światowej była więźniarką hitlerowskiego obozu w Oranienburgu. Po wojnie prowadziła prace wykopaliskowe w Starej Lubece (Niemcy), gdzie zmarła w 1953 r. (J. Kostrzewski, *Z mego życia*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 150-151, fot. na s. 215)

¹⁸ J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949, s. 203).

¹⁹ *Z Otchłani Wieków*, R. XI, z. 12, s. 161.

²⁰ Z. Leski, *Pieczyno ludu wołyńskiego*, Ziemia Wołyńska R. I, 1938, 18-21

²¹ cyt. za: *Археологічна спадщина Яна Фітцке*, ред. Г.В. Охріменка, Луцьк 2005, с. 112-116.

częściowo nadpalone. (wg „Z Otchłani Wieków” t. XI, 1936, s. 60-61, ryc. 1 i 2).
Brązowa misa ze śladami złożenia, znaleziona przypadkowo wiosną tego roku w pobliżu zbadanych później przez Zygmunta Leskiego grobów, była eksponowana w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie i dostała się do jego zbiorów²². Znajdźko wzbudziło zainteresowanie prof. Józefa Kostrzewskiego z Poznania, który prawdopodobnie poznał Zygmunta Leskiego podczas pobytu na Wołyniu. W archiwum prof. Kostrzewskiego zachował się odręczny szkic tej brązowej misy oraz rysunki grobów (ryc.5) wykonane na podstawie fotografii, opublikowane w czasopiśmie „Z Otchłani Wieków”²³. W 1937 r. (w dniach 19-26 IV i 12-26 X.) Zygmunt Leski kontynuował rozpoczęte poprzedniego roku przez Jana Fitzke wykopaliska w Gnidawie (przedmieście Łucka), na terenie cegielni Gliklicha. W dniach 22-24 X 1937 r. badał na polu P. Starczewskiego w Gnidawie dużą wczesnośredniowieczną ziemiankę ze śladami dwóch palenisk. W tym samym roku wraz z Janem Fitzke (w dniach 5-7 .IV.) przeprowadzili wykopaliska na ówczesnej ulicy Piłsudskiego 161 w Łucku odkrywając 6 wczesnośredniowiecznych ziemianek oraz ślady kultury wstęgowej rytej i kultury ceramiki sznurowej. O tym, że niektóre prace Zygmunt Leski prowadził wspólnie, wraz z Janem Fitzke, świadczyć może zdjęcie z wykopalisk Jana Fitzkego w Walentynowie, opublikowane w czasopiśmie „Z Otchłani Wieków”²⁴ (ryc.6).

Ryc. 6. *Walentynów pow. Łuck. Zygmunt Leski podczas eksploracji pieca we wczesnośredniowiecznej ziemiance. Rok 1936. (wg „Z Otchłani Wieków” t. XIII, 1938, s. 128, ryc. 1).*

²² Z. Leski, *Prace archeologiczne na Wołyniu*, ZOW, XI, 1936, s. 60-61, ryc. 1 i 2.

²³ tamże

²⁴ Jan Fitzke, *Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu*, Z Otchłani Wieków R. XIII, 1938 r. s. 126, ryc. 1

Najprawdopodobniej przedstawia ono Zygmunta Leskiego w trakcie eksploracji pieca odkrytego w jednej z 10 zbadanych wówczas ziemianek wczesnośredniowiecznych. Badania prowadzono w dniach 2-8 X 1936 r. Oprócz regularnych prac wykopaliskowych kontynuowano intensywny zwiad terenowy. Dnia 12 IX 1936 r. Jan Fitzke wraz z Zygmuntem Leskim we wsi Wyszaków pow. Łuck lustrowali pola między drogą na Żydyczyn a odnogą rzeki Styr. Na długości ok. 1 km zebrano ceramikę neolityczną i wczesnośredniowieczną, zaś na polach Makutry i Nawrockiego odkryto ślady ziemianek z wymienionych czasów. Dnia 11 IV 1937 r. koło drogi z miejscowości Nieświcz do Torczyna Zygmunt Leski znalazł na polu M. Oleksiuka niewielki kurhan. Dwa inne kurhany zostały już zniszczone podczas budowy drogi gminnej. W celu kontynuacji rozpoczętych w 1935 r. badań na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Derewianem dnia 1 maja 1937 r. Zygmunt Leski uzgadniał w tej miejscowości warunki i terminy rozpoczęcia robót. W następnym roku (1938) cmentarzysko w Derewianem wizytował i „przeszukał” delegat Muzeum Archeologicznego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie Tadeusz Reyman²⁵. Drugiego maja 1937 r. w Nowym Żukowie pow. Równe Zygmunt Leski zauważył niszczenie grodziska zwanego „Zamoście”, skąd brano ziemię do budowy grobli na stawy rybne w dolinie rzeczki Stubła. Zawiadomiony przezeń urząd ochrony zabytków przerwał eksploatację. Do prac wykonanych przez Leskiego należy też dodać plany i opisy różnych przypadkowych odkryć na terytorium Łucka (np. przy ul. Chrobrego, Trynitarzkiej, Królowej Jadwigi, Sienkiewicza, Wojewódzkiej, Jagiellońskiej, na przedmieściu Dworzec)²⁶ w znacznej mierze wykonane pod kierownictwem Jana Fitzke. Oprócz materiałów z badań wykopaliskowych Zygmunt Leski dostarczył również do zbiorów muzealnych pokaźną liczbę znalezisk luźnych (siekiery krzemienne, kamienne żarna itp.). W drugiej połowie września 1936 r. Jan Fitzke przeprowadził wykopaliska jednego kurhanu w Gródku koło Korszowa. Dwa kurhany w tej miejscowości zidentyfikowała dr Aleksandra Karpińska w 1934 r. przy okazji wyżej wspomnianych wykopalisk w Korszowie²⁷. Jan Fitzke, rozpoczynając w 1936 r. prace w Gródku, zastał już większy kurhan poważnie uszkodzony (w ciągu dwóch lat od odkrycia) przez amatorskie wykopaliska Anatola Bielajewa. O tym incydencie Jan Fitzke poinformowany został przez Zygmunta Leskiego²⁸. Anatol Bielajew -

²⁵ tamże, s. 126; S. Nosek, *Kampania wykopaliskowa krakowskiego ośrodka prehistorycznego w roku 1938*, *Z Otchłani Wieków*, XIV, 1939, z. 1-2, s. 26.

²⁶ Z. Leski, *Nowe nabytki i badania działu przedhistorycznego Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku*, *Z Otchłani Wieków*, XIII, 1938, s. 22-23

²⁷ *Z Otchłani Wieków*, IX, 1934, z. 3-5, s. 75-76.

²⁸ Jan Fitzke, *Badanie archeologiczne w Gródku, pow. Łuck, Światowit*, XVII, 1936/7, s. 333.

właściciel Korszowa, dzierżawił w Gródku ziemię od rodziny Jarząbkowskich²⁹. W tym czasie rodzina Leskich mieszkała w Łucku przy ulicy Bankowej 15. Synowie uczęszczali do gimnazjum państwowego. Nie znamy przyczyny faktu, że 6 lipca 1939 r. Zygmunt Leski został zarejestrowany w Wojewódzkim Biurze Funduszu Pracy w Łucku jako osoba poszukująca pracy - bezrobotny archeolog (ryc.7).

Jednakże już w jesieni 1940 i wiosną 1941 roku wraz z historykiem sztuki Anatolijem Dubljans'kim (1912-1997), absolwentem Uniwersytetu Warszawskiego³⁰, prowadził badania wczesnośredniowiecznych osad w Beresteczku i na grodzisku w pobliskim Peremilu. Przy okazji zbierano zabytki etnograficzne, notując dane folklorystyczne (pieśni, legendy)³¹.

Ryc. 7. Legitymacja – dowód zarejestrowania Zygmunta Leskiego w Wojewódzkiej Ekspozyturze Funduszu Pracy w Łucku jako poszukującego pracy archeologa w 1939 roku. Zbiory: Archiwum domowe Sławomira Leskiego.

Po latach, w liście do Anatolija Syluka (obecnego dyrektora Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego), metropolita Anatolij Dubljans'kyj wspominał: „... Jeszcze przed wykopaliskami odwiedziliśmy kozackie mogiły i miejsce boju, a także pamiątki przeszłości w samym Beresteczku. Wykopaliska w Peremilu dostarczyły bogatego materiału ceramicznego, szklanych bransolet, grotów do strzał łuku. Do muzeum zabraliśmy wówczas 1 skrzynię tych zabytków, z czego ogromnie ucieszył się Leski, który razem z dyrektorem, mną i jeszcze jedną osobą z muzeum brał udział w tej podróży naukowej”³². Wielką zasługą Anatolija

²⁹ Zygmunt Leski był zaprzyjaźniony z rodziną Jarząbkowskich – właścicielami majątku Gródek zakupionego jeszcze w XIX w. od J.I.Kraszewskiego. Jan Fitzke oraz znany mu Marian Jarząbkowski z Gródka zginęli z rąk NKWD w Katyniu (por. J. Kuśnierz, *Kapitan Wojska Polskiego Marian Jarząbkowski – ostatni właściciel Gródka k. Łucka, dawnej posiadłości J. I. Kraszewskiego – ofiara NKWD (Katyń 1940 r.)* Волинський музей: історія і сучасність Науковий збірник. Випуск 3. Луцьк 2004, s. 326-332.

³⁰ A. Dubljans'kyj był powojennym emigrantem, metropolitą Ukraińskiej Autokefalicznej Prawosławnej Cerkwi w Zachodniej Europie, doktorem *honoris causa* Wolnego Ukraińskiego Uniwersytetu w Monachium,

³¹ Є. Ковальчук, *Науковій експедиції* ...s. 149

³² Н. Стащенко, *Анатолій Дублянський на тлі доби. Штрихи до життєпису*, Волинський музей: історія і сучасність. Випуск 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-

Dubljans'kiego (w latach 1940-1941 r. zastępcy dyrektora d.s. naukowych) oraz Zygmunta Leskiego było uratowanie przed rabunkiem i zniszczeniem przez czerwonarmistów części kolekcji rodzinnej Radziwiłłów z Ołyki i przewiezienie jej do Łucka. Zabytki te (obrazy sławnych malarzy zachodnioeuropejskich, stara broń) stanowią obecnie dumę Muzeum Wołyńskiego³³. Rok 1941 był okresem szczególnie intensywnej działalności Zygmunta Leskiego. W archiwum Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego zachował się nieopieczutowany maszynopis z dnia 29 III 1941 r. z odręcznymi dopiskami zatytułowany „*План історико-археологічної секції обласної учнівської експедиції*” („*Plan sekcji historyczno-archeologicznej obwodowej ekspedycji uczniowskiej*”)³⁴ mówiący o organizowaniu uczniowskiej ekspedycji, w pracach której miał brać udział Zygmunt Leski. Uczniowie mieli włączyć się do poszukiwań zabytków archeologicznych i historycznych regionu³⁵. Kierować ekspedycją mieli nauczyciele, fachowcy z muzeum i prawdopodobnie przedstawiciele organów partyjnych. Leskiemu polecono w ciągu tygodnia określić rejony prowadzenia prac terenowych, wyznaczyć prawdopodobną lokalizację stanowisk. Miał też uczestniczyć w opracowaniu metod i zasad poszukiwania, zbierania, opracowania, klasyfikacji zabytków oraz „stworzyć pamiątkowe wydawnictwo dla uczestników ekspedycji”. Miał się tam znaleźć napisany przez niego rozdział dotyczący archeologii. Rozdział traktujący o zabytkach historycznych opracować miał inny pracownik muzeum -Anatolij Dubljans'kyj. Zebrane przez ekspedycję materiały miały trafić do Muzeum Wołyńskiego, ale najciekawsze zabytki po opracowaniu polecono odsyłać do Kijowa. Zaplanowano również nawiązanie kontaktów naukowych z Instytutem Archeologii Akademii Nauk URSS we Lwowie i Instytutem Historii Ukrainy w Kijowie. Do czasu wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej prawdopodobnie zrealizowany został jedynie ten ostatni postulat. Wołyńska archeologia znalazła się w 1941 r. w polu zainteresowań nie tylko ośrodka lwowskiego, który prowadził badania wykopaliskowe w tym regionie już w okresie międzywojennym (ryc.8), ale również Kijowskiej Akademii Nauk. 20 maja 1941 r. Instytut Archeologii Akademii Nauk USRR wystosował list do Zygmunta Leskiego z propozycją

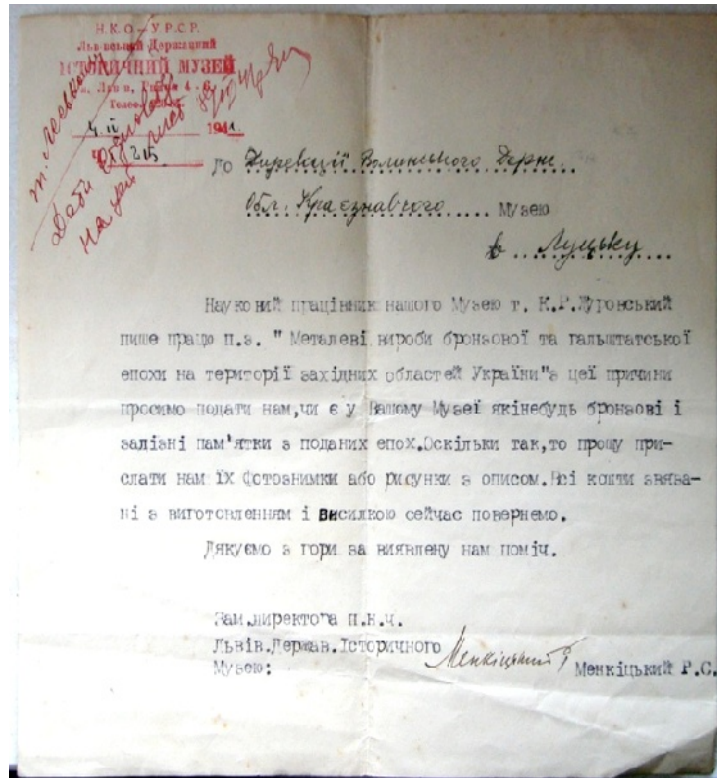
річчю Волинського краєзнавчого музею та 55-річчю Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Луцьк 2004, с. 128.

³³ A. Syluk, *Muzeum Wołyńskie w Łucku i jego działalność w dziedzinie gromadzenia i ochrony zabytków*, Zamojsko-wołyńskie Zeszyty Muzealne t. IV, Zamość 2006/7, s. 247.

³⁴ ВКМ, інв. № ДМ-6495.

³⁵ Znamienne, że w 1940 podobna akcja zrealizowana została po zachodniej stronie Bugu, w części Polski okupowanej przez wojska hitlerowskie. W dniach 15 lipca -15 sierpnia tegoż roku z funduszy Ukraińskiego Komitetu Narodowego oraz społeczności ukraińskiej ziemi hrubieszowskiej i bełskiej, a siłami młodzieży ukraińskiej zgromadzonej w obozie w Turkowicach, archeolog Lew Czikałenko prowadził wykopaliska w Czerninie-Czerwieniu (p. Л. Чикаленко, *Справоздання з розкопок в околицях стародавнього Червня влітку 1940 року*, Записки Наукового Товариства імені Шевченка, Том ССXXXV, Праці Археологічної комісії, Львів 1998, s. 623-635.

nawiązania ścisłej współpracy naukowej. Powołano się przy tym na wiadomości od współpracowników lwowskich oraz Aleksandra Cynkałowskiego, że Leski prowadzi badania dotyczące kultury materialnej plemion słowiańskich. Jednocześnie zaproszono Zygmunta Leskiego na organizowaną w jesieni 1941 r. konferencję naukową poświęconą tej właśnie tematyce.

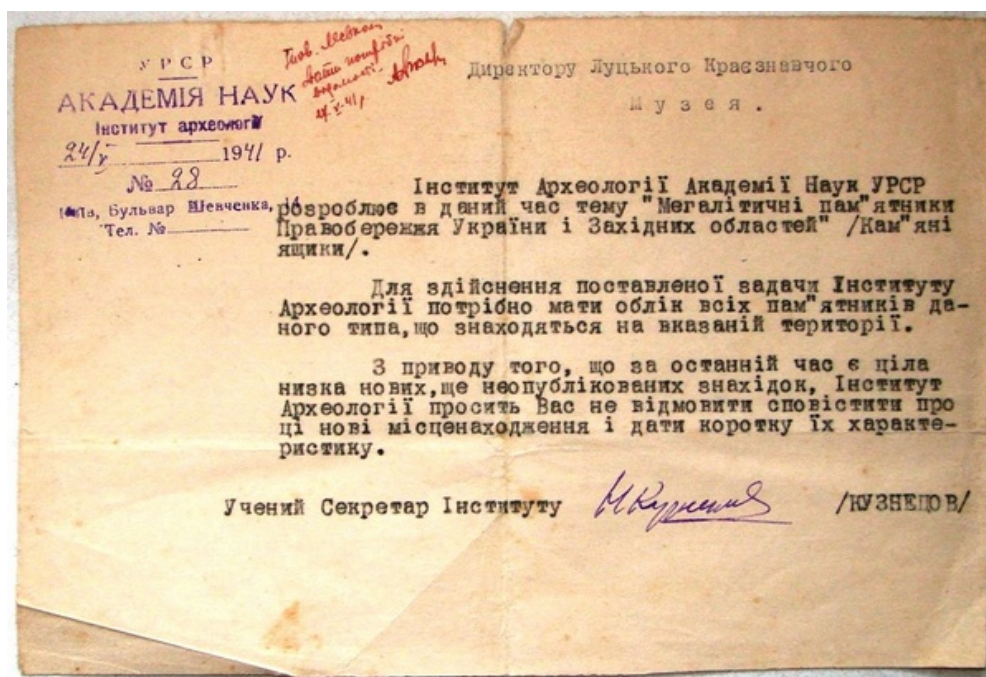
Ryc. 8. Pismo z Muzeum Historycznego we Lwowie do dyrekcji Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego przekazane do realizacji Zygmuntowi Leskiemu. Lwów 04.04.1941 r. Zbiory: Archiwum domowe Sławomira Leskiego.

Ryc. 9. Pismo Instytutu Archeologii Akademii Nauk URSS w Kijowie do Zygmunta Leskiego.

Kijów 20.05.1941 r. Zbiory: Archiwum domowe Sławomira Leskiego.

Pismo zostało podpisane m. in. przez dyrektora Instytutu L. Sławina (ryc.9)³⁶. Kolejna prośba Instytutu Archeologii Ukraińskiej Akademii Nauk z 24 V 1941 r. dotyczy sporządzenia danych na temat zabytków megalitycznych. Sprawę skierowano do realizacji przez Zygmunta Leskiego (ryc, 10).

Рyc. 10. Pismo Instytutu Archeologii Akademii Nauk URSR w Kijowie do dyrekcji Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego przekazane do realizacji Zygmuntowi Leskiemu. Kijów 24.05.1941 r. Zbiory: Archiwum domowe Sławomira Leskiego.

Najciekawszym z dokumentów zachowanych w zbiorach rodziny Leskich w Warszawie jest zezwolenie na prowadzenie badań wykopaliskowych wydane w Kijowie dn. 21 maja 1941 r. Na mocy tego pisma Zygmunt Leski miał prawo prowadzenia prac wykopaliskowych i zwiadu archeologicznego na terenie miasta Włodzimierza Wołyńskiego oraz wsi Wólka Kotowska, w rajonie Teremne koło Ołyki. Pismo nosi adnotację NKWD potwierdzoną pieczęcią, że zarejestrowane zostało 27 maja 1941 r. oraz pieczęć „Silrady” Wólki Kotowskiej i adnotację, że Leski przybył na teren Kotowa w dniu 4 czerwca 1941 r., a 6 czerwca go

³⁶ List został podpisany przez L. Sławina, ówczesnego dyrektora Instytutu Archeologii USSR, znanego badacza Olbii, greckiej kolonii założonej w VI w. p.n.e. u ujścia rzeki Boh i Dniepru do Morza Czarnego (por. J. Gurba, *Profesor Łazar M. Sławin w polskiej archeologii*, Archeologia Polski, LIII, 2008, z. 1, s. 145-147).

opuścił (ryc.11)³⁷.

Ryc. 11. Zezwolenie na badania archeologiczne we Włodzimierzu Wołyńskim i Wólce Kotowskiej wystawione na nazwisko Zygmunta Leskiego przez Ludowy Komisariat Oświaty i Instytut Archeologii Akademii Nauk URSS w Kijowie. Kijów 21.05.1941 r.

Zarówno jesienna konferencja naukowa w Kijowie jak i wykopaliska wymienione w zezwoleniu nie doszły do skutku z powodu rozpoczętej 22 czerwca 1941 r. inwazji hitlerowskiej na Związek Radziecki. Okupacja niemiecka okazała się bardzo tragiczną w skutkach dla rodziny Leskich. Od początku wojny żona Zygmunta Maria pomagała w różny sposób partyzantom Armii Krajowej. W 1943 r. Gestapo, otoczywszy dom w Łucku aresztowało ją oraz synów Witolda i Aleksandra w obecności Zygmunta. Osadzono ich w więzieniu i poddano śledztwu. Maria Leska została wraz z innymi kobietami rozstrzelana na dziedzińcu zamku Lubarta w Łucku. Scenę jej śmierci obserwowali z okien celi synowie. Mężczyzn Niemcy zaczęli wyprowadzać na rozstrzelanie do lasu, biorąc po 10 więźniów. Dziesiątkę, w której znaleźli się Witold i Aleksander Lescy prowadził jeden uzbrojony żołnierz hitlerowski – jak się okazało kolega Aleksandra ze szkoły w Łucku, z pochodzenia Niemiec. Bracia pozbawiwszy go w odpowiednim momencie życia zbiegli do lasu

³⁷ Być może wspomniane pismo z pieczęciami NKWD ułatwiało Z. Leskiemu nie tylko poruszanie się po terenie, ale i pomogło we wspomnianej powyżej akcji ratowania pamiątek z siedziby Radziwiłłów w pobliskiej Ołyce.

przyłączając się do oddziałów polskiej samoobrony w okolicach Łucka. Po rozbiciu ich oddziału partyzanckiego wrócili do Łucka, gdzie spotkali swego ojca Zygmunta. Jak wspominał Aleksander: „... od czasu aresztowania nas wyglądał niby tak samo, ale po tych wszystkich wydarzeniach był to już człowiek niezdolny do normalnego życia”. Tym bardziej że, jak relacjonował rodzinie, sam cudem uszedł śmierci z rąk partyzantki ukraińskiej. Lescy ostrzeżeni, że interesuje się nimi Gestapo, z pomocą znajomych kolejarzy uciekli pociągiem do Warszawy zatrzymując się u Konopackich (siostry Zygmunta i jego szwagra), a potem do Piotrkowa Trybunalskiego, gdzie mieszkała druga siostra Zygmunta Maria Regina Piasecka. W rodzinnym archiwum zachowało się „Zaświadczenie Uchodźcy - Flüchtlingsbescheinigung” (ryc.12) wydane w Częstochowie (Tschenstochau) przez władze Generalnej Guberni dla Zygmunta Leskiego przybyłego z Łucka.

GENERALGOUVERNEMENT

Flüchtlingsbescheinigung

Inhaber: Zuname Leski Vorname Siegmond
 Beruf: Bauer Geboren am: 25.5.1906 in Warschau
 mit --- Kindern) Gebiet: Łuck
 Wo am 1.1.1943 gemeldet Łuck
 oder wohnhaft gewesen? Łuck
 Pass: ja/nein Nr. Vorläufiger Ausweis 4517
Ausgestellt 27.5. 42 von Verw. Semkewitsch
 Entwest am 22 FEB 1944 1944 in STÄDT. ENTSEHUNGSANSTALT
 (Stempel der Entwestungsstelle) TSCHENSTOCHAU

Nicht arbeitseinsatzfähig a) gesund
 b) krank
 Welche Krankheit? ---

22.2. 1944
 (Tag, Monat) (Arbeitseinsatzlager)

Zugewiesen der Kreishauptmannschaft Petrikau
 am 04.3. 1944
 (Ortsstempel) (Unterschrift)

Weitere Zuweisungsveränderungen umseitig vermerken!

Ryc. 12. Legitymacja – zaświadczenie uchodźcy wystawione Zygmunтови Leskiemu przez niemieckie władze Generalnego Gubernatorstwa w Częstochowie i Piotrkowie Trybunalskim. 22.02.1944 i 04.03.1944 r. Zbiory: Archiwum domowe Sławomira Leskiego.

Wydano je na podstawie tymczasowego Ausweisu nr 4517 wystawionego 27.05.1942 r. w Sienkiewiczówce (Semkewitsch). Jako miejsce aktualnego pobytu Z. Leskiego wpisano Piotrków Trybunalski (Petrikau). Od tej pory Zygmunt Leski zapewne nie przejawiał większej

aktywności zawodowej. Natomiast syn Aleksander zaangażował się w konspiracyjną działalność placówki AK w Piotrkowie Trybunalskim. Po wojnie służył w wojsku polskim biorąc udział w walkach z UPA w Bieszczadach. Po służbie wojskowej osiedlił się we wsi Truszczanek³⁸ koło Piotrkowa Trybunalskiego, gdzie ojciec Zygmunt posiadał 10-hektarowe gospodarstwo. Aleksander gospodarzył wraz z ojcem, a po jego śmierci w 1965 r. stał się spadkobiercą Zygmunta. Również i Aleksandra nie oszczędziły nieszczęścia – zmarła młodo kilkuletnia córka Wiesława, druga zaś (22-letnia Monika) zginęła tragicznie w wypadku samochodowym. Obecnie rodzinne gospodarstwo w Truszczańku prowadzi Jan Leski - wnuk Zygmunta. Witold Leski – starszy syn Zygmunta - wybrał inną drogę kariery zawodowej. W 1946 r. z rekomendacji Polskiej Partii Robotniczej (PPR) był członkiem rady miejskiej miasteczka Barwice na Pomorzu Zachodnim (tzw. Ziemiach Odzyskanych). W listopadzie 1946 r. objął stanowisko burmistrza po Mieczysławie Nowackim, zaś w 1947 r. ustąpił ze stanowiska burmistrza na rzecz Jerzego Poraja³⁹. W Barwicach w 1948 r. urodził się syn Witolda Sławomir. Witold był jeszcze dyrektorem kilku tworzonych w okolicach Koszalina PGR-ów. Następnie przeniósł się do Warszawy i pracował jako redaktor w gazetach wsi „Zielony Sztandar”, „Nowa Wieś”, „Gromada – Rolnik Polski” oraz czasopiśmie PZPR „Życie Partii”. Po śmierci pochowany został w katolickiej kwaterze cmentarza parafii prawosławnej p.w. św. Jana Klimaka w Warszawie-Woli.

Traumatyczne przeżycia Zygmunta Leskiego w czasie II wojny światowej spowodowały całkowite jego odsunięcie się od spraw archeologii. Mając poważny dorobek badawczy, zasługi dla muzealnictwa na Wołyniu, szerokie znajomości naukowe i osobiste wśród wybitnych polskich archeologów (Józef Kostrzewski, Tadeusz Sulimirski, Gabriel Leńczyk, Tadeusz Reyman i inni) i architektów (profesorowie Hanna i Szymon Syrkusowie z Politechniki Warszawskiej) usunął się z życia naukowego i został skromnym rolnikiem na wsi koło Piotrkowa Trybunalskiego. Dlatego jubileusz 80-lecia Muzeum Wołyńskiego jest znakomitą okazją, by przypomnieć postać pierwszego kierownika działu archeologicznego, człowieka o szerokich horyzontach intelektualnych, zasłużonego w dziedzinie badań historii Wołynia i gromadzeniu imponujących zbiorów pamiątek jego przeszłości.

³⁸ Wieś Gruszczanek leży około 20 km na zachód od nieistniejącej już wioski Wiatka, w której urodził się ojciec Zygmunta. Można uznać, że Zygmunt Leski powrócił w pobliże rodzowego gniazda.

³⁹ Archiwum Państwowe Szczecin. Zarząd Miejski – Miejska Rada Narodowa Barwice. Referat Ogólnoadministracyjny. Wykaz pracowników Zarządu Miejskiego i Sołtysów. 1947. Sygn. T-3 oraz Miejska Rada Narodowa Barwice. Protokoły z posiedzeń MRN 1946.